

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Мержева Лариса Федорівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

В статті з'ясовано формування творчої активності школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музичного мистецтва, аналізуються методичні прийоми провідних вітчизняних вчених, музикантів, педагогів, розглядається теоретичний внесок українських композиторів-педагогів в сучасну систему шкільного музично-естетичного виховання, які вважали, що музичні знання школярі повинні отримувати через безпосереднє ознайомлення з художніми творами, через живе спілкування з музикою, а також виховання музичної культури школярів, яка охоплює художню діяльність учнів, розвиток музичних здібностей, ставлення до музики, активізацію творчих виявів. Визначені критерії та рівні сформованості творчої активності учнів у процесі музично-виконавської діяльності.

Ключові слова: музично-естетичне виховання, творчість, імпровізація, музичні здібності, музична культура, хоровий спів.

Abstract:

Larisa Merzheva. Formation of creative activity of school students in the process of performing activities in music lessons

The article clarifies the formation of the creative activity of schoolchildren in the process of performing activities in music lessons, analyzes the methodological techniques of leading domestic scientists, musicians, teachers, considers the theoretical contribution of Ukrainian composers-pedagogues to the modern system of school musical and aesthetic education, who believed that musical schoolchildren should acquire knowledge through direct familiarization with artistic works, through live communication with music, as well as the education of schoolchildren's musical culture, which includes the artistic activity of students, the development of musical abilities, attitudes towards music, and the activation of creative expressions. The criteria and levels of formation of students' creative activity in the process of musical performance activity are determined.

Key words: musical and aesthetic education, creativity, improvisation, musical abilities, musical culture, choral singing.

Постановка проблеми. Розвиток української держави зумовлює необхідність виховання нового типу особистості з високим рівнем духовності і культури, спроможної самостійно приймати нестандартні рішення, здійснювати вільний вибір, творчо мислити, гнучко реагувати на зміни обставин і самій їх творити. Цим параметрам відповідають творчі якості людини, які мають стати предметом цілеспрямованого виховання і розвитку. Якраз через це стратегічним завданням, визначеним Державною національною програмою "Освіта" (Україна ХХІ ст.), є створення умов для реалізації та самореалізації особистості в освітньому процесі. Це вимагає переходу від директивної до особистісно зорієнтованої моделі навчання й виховання, що націлює на пошук нових шляхів і засобів, які забезпечуватимуть розвиток внутрішніх можливостей учнів, їхніх потреб, інтересів, творчих здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії та практиці музично-естетичного виховання школярів проблема розвитку творчої активності розглядалася в залежності від тих виховних завдань школи, що ставилися в той чи іншій період. Загальні положення та методичні прийоми цієї проблеми були обґрунтовані й отримали подальший розвиток в теоретичних та практичних дослідженнях провідних вітчизняних вчених, музикантів, педагогів.

Б.Л. Яворський вважав різноманітну музичну діяльність важливим чинником всебічного музичного розвитку, а невід'ємною частиною цієї діяльності – елемент

творчості, що сприяє спілкуванню дітей з музикою. Творчість ця, на думку Б.Л. Яворського, має свій вияв у різних видах музичної діяльності: хоровому, інструментальному, диригентському виконанні, слуханні музики, у критичній оцінці, в літературних та музичних ілюстраціях до прослуханих творів, а також у колективному й індивідуальному створенні музики [1].

“В музичній творчості важлива не сама “продукція”, а процес оволодіння дитиною музичним мовленням”, відзначав Б.Л. Яворський [1, с.146]. Він писав, що у вихованні дитини важливим завданням є “збереження” здібності творити звуки, що допомагає їй виражати свої життєві потреби та світосприйняття, і це творче виховання “необхідно починати якомога раніше, інакше воно втратить свою спрямованість” [1, с.149].

Б.Л. Яворський одним з перших запропонував практичне застосування ідеї розвитку творчого потенціалу кожної особистості. Він зазначав, що завдання полягає не у вихованні всіх дітей композиторами, а в необхідності “творчого розвитку кожної дитини, яка б могла “створити” найпростіше вираження своїх особистих думок” [1, с.154]. Вчений пропонував включити творчі завдання в шкільну програму з музики з метою творчого розвитку учнів. Він не тільки обґрунтував методичні прийоми активізації дитячої музичної творчості, але й звертав особливу увагу на стимули, котрі можуть спонукати дітей до творчості, адже “систематично ускладнюючи завдання, мобілізуючи увагу внутрішнього слуху, можна визвати й організувати такі творчі сили учнів, про які вони й самі не підозрюють. Головне, щоб напрямом цих зусиль був природним, органічним” [1, с.190].

Великого значення творчому розвитку дитини і використанню імпровізації в загальноосвітній школі надавав відомий вітчизняний вчений-музикознавець, композитор, педагог Б.В. Асаф'єв. Він був глибоко переконаний, що “... кожен, хто в будь-якому з мистецтв зумів створити хоча б крихту свого, буде відчувати це мистецтво і розуміти його глибше, органічніше ... Музичне просвітництво не принесе очікуваних результатів, якщо робота з дітьми та молоддю не йтиме шляхом “виклику” творчого інстинкту і виховання творчих навичок” [1, с.98].

Б.В. Асаф'єв вказував, що імпровізація надає можливості школярам виявити максимум творчої активності, фантазії образного мислення. музично-слухових уявлень. Імпровізація стає можливою за умови накопичення достатньої кількості слухових вражень і сприяє задоволенню потреби школярів у творчому самовираженні.

Б.В. Асаф'єв писав, що необхідно уважно ставитися до будь-якого випадку творчих виявів дитини, і, якщо в процесі спільної творчої діяльності станеться, що “діти інстинктивно дійшли до природних положень, з яких необхідно тільки зробити раціональний висновок. щоб одержати правило, то цей висновок потрібно зробити” [7].

В означеній думці видатного вченого закладена перспектива музично-творчого виховання учнів: можливість набуття музичних знань не тільки шляхом спеціальних тренувань, але й через осмислення самостійно та інтуїтивно знайдених дитиною засобів виразності в процесі музичної імпровізації” [7]

Ідеї Б.Л. Яворського та Б.В. Асаф'єва про розвиток у дітей розуміння музики і музично-творчу діяльність набули подальшого розвитку в працях Б.М. Теплова, котрий розглядав музичну діяльність як шлях у формуванні творчих і спеціальних музичних здібностей.

Б.М. Теплов пов'язує музичну діяльність із комплексом музичних здібностей, що необхідні для спілкування з музикою, і виділяє три види музичної діяльності: слухання, виконання та створення музики [6, с.254].

Відомий музикант-педагог В.М. Шацька вважала слухання музики одним із видів музичної діяльності, який потребує активних дій і учня і педагога. Так, В.М. Шацькою визначені основи естетичного ставлення дітей до музики, розроблена методика слухання музики із дітьми різних вікових категорій, що свідчить про розуміння педагогом необхідності системного підходу до змісту музичної діяльності.

Компонентами системи, за В.М. Шацькою, виступають навчання хоровому співу в школі й розвиток дитячої самодіяльності у позакласній роботі; широке ознайомлення дітей з музикою різних жанрів, більш складною, аніж вони здатні виконати, але в той же час співзвучною їх інтересам, доступною для розуміння й естетичного сприйняття [4, с.128].

Розгляд педагогічних ідей українських композиторів, аналіз їх внеску у розробку проблем естетичного виховання школярів засобами музики, організації музичної діяльності учнів свідчить, що процес розвитку музично-естетичного виховання в Україні був складним і багатоаспектним.

Мета статті – розкрити особливості формування творчої активності школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення сучасної системи музично-естетичного виховання школярів України було підготовлено всім ходом її розвитку, провідна роль в якому належить прогресивним українським композиторам.

Чільне місце в цьому процесі посідають М.Д. Леонтович, К.Г. Стеценко, С.Ф. Людкевич, В.М. Верховинець, К.Є. Богуславський, Ф.Є. Козицький, Ф.М. Колеса, А.Я. Штогаренко та ін.

Розглянемо у сукупності різнобічні методи та численні прийоми музично-естетичного виховання школярів, котрими керувалися українські композитори у шкільній практиці.

Особливу цінність становить міркування композиторів про виховну роль музики, і з їх допомогою ми краще усвідомлюємо, в чому саме полягає вплив музики на учнів для формування різнобічної особистості дитини.

Значним є внесок музикантів-педагогів у розробку методів організації музичної діяльності школярів, розвитку їх здібностей.

Передові погляди композиторів спиралися на виховну роль музики як виду мистецтва. Також зазначається, що для сприймання учнями музичного мистецтва та виховання любові до музики великого значення набувають не тільки знання, а й досвід спілкування з нею. На думку митців, музичні знання школярі повинні отримувати через безпосереднє ознайомлення з художніми творами, через живе спілкування з музикою.

Ще одна важлива проблема, яку висвітлюють у своєму доробку композитори – виховання музичної культури школярів. Вона охоплює художню діяльність учнів, розвиток музичних здібностей, ставлення до музики, активізацію творчих виявів. Метою уроків музики є підготовка учнів до свідомого оволодіння музичною спадщиною національної та світової культури, активна участь у музичному житті суспільства.

Композитори України досягли цього через розвиток інтересу до музики та виховання естетичних смаків учнів, і доводять, що художній розвиток повинен починатися з раннього дитинства і бути систематичним.

Бажано прагнути перш за все навчити дітей активному сприйманню музичних творів. Для цього учням необхідно засвоїти основи музично-теоретичних знань. Даному питанню відводилося значне місце у навчальних посібниках митців.

Ще одна думка, яку слід назвати найбільш актуальною в умовах сьогодення, полягає в тому, що ефективне музично-естетичне виховання можливе тільки рідною мовою. Це є обов'язковим для нормального розвитку дитини. Композитори вважали виховання рідною мовою одною із вирішальних умов успішного навчання музиці на початковому етапі. В той же час, вони не принижують значення інших мов, зокрема, російської.

Особливу увагу композитори України приділяли засвоєнню школярами музичних знань. У посібниках, що створені ними, наведені у доступній формі елементарні відомості з теорії музики, гармонії, поліфонії.

У деяких із посібників містяться поради для вчителів музики з питань організації шкільних хорових та інструментальних колективів, наведені дані про склад оркестрів, про діапазони дитячих хорових голосів та основні прийоми гри на інструментах.

З метою закріплення теоретичних знань на практичному музичному матеріалі композитори розробляли методи розвитку музичних здібностей, які включають виховання музичного слуху (ладового, ритмічного, звуковисотного, гармонічного, динамічного, тембрового), музичної пам'яті, творчої фантазії, вокальних, мануальних й рухових навичок і умінь.

На всіх етапах розвитку музичного виховання композитори надавали великого значення хоровому співу. Необхідність розвитку вокальної техніки, координації голосу і слуху вони пояснювали тим, що людський голос виступає найбільш натуральним інструментом, а спів – найпростішою і найдоступнішою формою розвитку музичних здібностей школярів.

Залучення учнів до різних видів музично-творчої діяльності (хоровий спів, гра на музичних інструментах, створення музики тощо), на думку митців, сприяє глибокому й усвідомленому сприйманню музики, всебічному вияву та розвитку здібностей, формуванню музично вихованої й розвиненої особистості дитини.

Ми розглядаємо теоретичну спадщину українських композиторів-педагогів як цілісну систему навчання, що об'єднує необхідні компоненти розвитку музичних інтересів, художнього смаку, музично-творчих здібностей, базується на зв'язку із національною культурою, зокрема з українським фольклором, і передбачає виховання музичного слуху, моторно-рухових реакцій, навичок хорового співу.

В сучасному музичному світі суспільного значення набули методики музично-творчого розвитку дитини, розроблені З.Кодаєм, К.Орфом, Д.Жаком-Далькросом.

Слід зазначити, що ідея розвитку позитивних рис кожної особистості й творчих можливостей дитини розроблялися українськими композиторами (В.Верховинець, Ф.Колеса, С.Людкевич) набагато раніше того часу, коли ці напрямки набули провідного значення у вітчизняній музично-педагогічній науці.

Так, наприклад, виділення С.Людкевичем трьох провідних музичних жанрів (пісня, танок, марш) як підвалин складних форм вокальної та інструментальної музики передувало ідеям педагогічної концепції Д.Кабалевського.

З нашої точки зору, можливо визначити декілька сучасних музично-педагогічних систем, що створювалися українськими композиторами незалежно від їх зарубіжних однодумців, однак мали аналогічну спрямованість:

<i>Автор системи масового музичного виховання</i>	Провідна педагогічна ідея	<i>Автор системи масового музичного виховання</i>
Д.Жак-Далькрос (Швейцарія)	Зв'язок музики із рухом	С.Людкевич (Україна)
К.Орф (Німеччина)	Музичний розвиток дитини через активну творчість, елементарне музикування	В.Верховинець (Україна)
З.Кодаї (Угорщина)	Акцент на фольклор, на традиції музичної культури нації, народну пісню	Ф.Колеса (Україна)
Д.Кабалевський (Росія)	Основою музичного виховання є активне зацікавлене музичне сприймання	С.Людкевич (Україна)

Сучасні дослідження музичного виховання школярів проводяться у багатьох напрямках. Окремі види музичної діяльності учнів, що сприяють їх морально-естетичному

вихованню, формуванню музичної культури, музично-естетичних інтересів та смаків, розкриваються в працях сучасних музикантів-педагогів (Б.О. Брилін, А.Г. Болгарський, С.С. Горбенко, О.Я. Ростовський, О.Д. Шуляр, Т.П. Плесніна та ін.).

По-різному осмислюється сьогодні музика як своєрідний художній феномен у педагогії, філософії, соціології. Поряд із визначенням її ролі духовного наставника, який формує ціннісні орієнтації, естетичні ідеали, смаки, художньо-естетичні здібності (Г.М. Падалка, А.Б. Щербо, О.П.Щолокова та ін.) є й інші точки зору на соціальні функції музики.

Так, в працях зарубіжних вчених Т.Адорно і У.Дибеліуса головна роль музики вбачається у звільненні особистості від внутрішньо особистісної напруги, в емоційній розрядці.

Сучасними науковцями підкреслюється, що вплив музики на учня, який її сприймає, в першу чергу залежить від його естетичної культури й певного художнього досвіду (Л.Г. Арчажникова, Н.О. Ветлугіна, Л.Г. Коваль, Є.В. Назайкінський, Г.М. Падалка та ін.), а головне – від готовності до активної художньо-творчої діяльності.

В процесі досліджень з'ясовано механізм переходу ситуативних моментів естетичних дій в стійкі якості особистості. Педагоги спрямовували школярів, стимулювали мотиви, що спонукають їх до музичної діяльності.

Перш за все, це початкові орієнтаційні дії, потім виникнення уподобань й інтересів в галузі музично-художньої діяльності. В подальшому цій діяльності надається морально-естетична спрямованість у педагогічному процесі (Н.О. Ветлугіна, Т.І. Шамова, П.В. Анисімов та ін.).

Вченими підтверджено, що в процесі виховання необхідно враховувати зміни у мотиваційній структурі особистості з кожним віковим етапом, а також враховувати нерівномірність розвитку особистісних структур та їх функцій (Л.С. Виготський).

Вченими встановлено, що виявлення й закріплення мотивації естетичної діяльності базується на принципі від формування мотивів естетичних дій (слухання, аналіз, розумування, виконання) до формування мотивів музичної діяльності в цілому через художньо-естетичне осмислення школярами творів музичного мистецтва, їх художньо-естетичної значущості й особистісного смислу.

В той же час, велике значення має і художньо-творча діяльність учнів. У зв'язку з цим, Л.С. Виготський підкреслював, що “акт мистецтва є творчим актом і не може бути відтворений за допомогою суто логічних операцій. Але якщо найважливіше у мистецтві зводиться до підсвідомого і творчого, то хіба це означає, що будь-які свідомі елементи і сили взагалі з цього викреслені? Навчити творчому акту мистецтва неможливо, але це не означає, що вихователю неможливо сприяти його появі чи утворенню” [2, с.392].

У багатьох психолого-педагогічних працях, в яких досліджувалась проблема залучення школярів до мистецтва, йдеться про важливе значення художньо-творчої діяльності в процесі музично-естетичного виховання. Дуже доречною знаходимо думку, що “в стимулюванні творчої діяльності ... міститься основна функція естетичного виховання, адже головне завдання людини полягає у необхідності створити себе і все, що її оточує, прекрасним” [3, с.74].

Погоджуючись з твердженням вчених про необхідність залучення учнів до активної художньо-творчої діяльності, маємо намір внести деякі уточнення. Враховуючи те, що колективна художньо-творча діяльність посідає провідне місце в процесі музично-естетичного виховання молодших школярів, вона не повинна підміняти інші фактори, що сприяють формуванню творчої активності, зокрема індивідуальну музичну діяльність учнів, яка спрямовується вчителем.

На наш погляд, у психолого-педагогічній літературі поки що не існує чіткого уявлення про феномен творчої активності. Аналіз основних психолого-педагогічних концепцій та поглядів на проблему її формування дозволяє виділити різні аспекти даного явища: творча активність розглядається як творча діяльність (М.А. Данілов,

А.О. Люблінська, М.І. Махмутов), як якість особистості (Ш.І. Ганелін, В.І. Максакова, О.І. Матюшкін), як специфічна проблема особистості (Л.І. Божович).

При цьому для характеристики рівнів сформованості творчої активності дослідниками визначаються різні показники якісного складу.

Взявши за основу положення про визначення загального критерію рівня вихованості школярів, який полягає в активній участі в суспільно-корисній діяльності [7,], вважаємо що основною формою формування творчої активності має стати творча участь молодших школярів у колективній музичній діяльності.

Конкретизуючи вищесказане, вважаємо доцільним виділити такі критерії забезпечення творчої активності молодших школярів у процесі музично-виконавської діяльності:

- сформованість музично-слухових та ритмічно-рухових уявлень;
- дотримання взаємозв'язку між грою та слуховим сприйманням;
 - рівень самостійності виконуваної діяльності та якість виконання творчих завдань.

Визначити рівень сформованості творчої активності молодших школярів у процесі виконавської діяльності на уроках музики за вищевказаними критеріями можливо за допомогою груп показників, що відповідають виявленим критеріям і виходять з їх змістової характеристики.

Перший показник – емоційність сприйняття та виконання твору; відчуття ритмічної пульсації музичного твору; слухова увага і слуховий самоконтроль.

Другий показник – вміння узгоджувати гру та спів при виконанні музичного твору; виконання малюнків до прослуханих творів; складання розповідей за прослуханою чи виконуваною музикою.

Третій показник – творчі ансамблево-виконавські уміння; музичні запитання-відповіді; здатність до елементарної імпровізації.

На нашу думку, першу музичну продукцію дітей вже можна розглядати як зародки музичної творчості, бо діти намагаються виразити почуття і настрої, вони знаходять окремі виразні інтонації, які іноді можна оцінити як елементи музичної мови.

Висновки. Основне значення виконавської діяльності на уроках музики в тому, що збагачуються естетичні переживання дитини: вона радіє з приводу можливості виразити свої почуття, в неї виникає оцінне ставлення до своєї творчої продукції. Виконувана діяльність дає дитині естетичну насолоду, збуджує її творчу уяву. Все це посилює інтерес до колективно-індивідуального музикування, до засвоєння інструментально-виконавських навичок. Перед учнем розкривається практичне значення навчання, результати якого допомагають впоратися з творчим завданням.

Список використаних джерел

1. Афанасьев Ю. Професійна підготовка музиканта: уроки Болеслава Яворського. Монографія. / Ю. Афанасьев, О. Джура. К. : 2009. 128 с.
2. Беземчук Л. Творчий розвиток школярів засобами музичного мистецтва // Мистецтво та освіта. - 2005.- №1.-С.43-48.
3. Зязюн І. А., Миропольська Н. С., Хлебнікова Л. О. та ін. Виховання естетичної культури школярів. – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с.
4. Ковальова С.В. Розвиток творчої активності вчителів музики в сучасних умовах: теорія й практика: Наук.-метод. посіб. – Біла Церква: КОПОПК, 2004. – 228 с.
5. Ороновська Л. Розвиток творчої активності молодших школярів на уроках музики // Мистецтво та освіта. – 2003. - № 4. – 57 с.
6. Теплов Б. М. Проблема індивідуальних відмінностей. - К., 1961. – 330 с.
7. Черкасов В. Музично-просвітницька діяльність Б. Асаф'єва, В. Шацької, Б. Яворського / Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені

References

1. Afanasiev Yu. (2009) Profesiina pidhotovka muzykanta: uroky Boleslava Yavorskoho [Professional training of a musician: the lessons of Boleslav Yavorskyi]. Monohrafiia. / Yu. Afanasiev, O. Dzhura. K.: 128 s. [in Ukrainian].
2. Bezemchuk L. (2005) Tvorchyi rozvytok shkoliariv zasobamy muzychnoho mystetstva [Creative development of schoolchildren by means of musical art].// Mystetstvo ta osvita. - №1.-S.43-48. [in Ukrainian].
3. Ziazun I. A., Myropolska N. S., Khliebnikova L. O. ta in. (1998) Vychovannia estetychnoi kultury shkoliariv [Education of aesthetic culture of schoolchildren]. – K.: IZMN, – 156 s. [in Ukrainian].
4. Kovalova S.V. (2004) Rozvytok tvorchoi aktivnosti vchiteliv muziki v suchasnikh umovakh: teoriya y praktika [Development of creative activity of music teachers in modern conditions: theory and practice]: Nauk.-metod. posib. – Bila Tserkva: KOIPOPК – 228 s. [in Ukrainian].
5. Oronovska L. (2003) Rozvytok tvorchoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv na urokakh muzyky [Development of creative activity of younger schoolchildren in music lessons].// Mystetstvo ta osvita. – 2003. - № 4. – 57 c. Oronovska L. Rozvytok tvorchoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv na urokakh muzyky // Mystetstvo ta osvita. № 4. – 57 c. [in Ukrainian].
6. Teplov B. M. (1961) Problema indyvidualnykh vidminnostei. [The problem of individual differences]. - K.– 330 s. [in Ukrainian].
7. Cherkasov V. (2013) Muzychno-prosvitnytska diialnist B. Asafieva, V. Shatskoi, B. Yavorskoho [Musical and educational activity of B. Asaf'ev, V. Shatska, B. Yavorskyi]./ Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser.: Pedahohichni nauky.. Vyp.121(2). S.121–126. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2013_121%282%29_31 [in Ukrainian].

Відомості про авторів:

Мержева Лариса Федорівна

Larisamer2018@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

вул. Наукового містечка, 59,

м. Запоріжжя,

Запорізька область, 69000, Україна

Information about the authors:

Larisa Fedorivna Merzheva

Larisamer2018@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

59 Scientific town St., Zaporozhye,

Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

Мержева Лариса Федорівна – викладач кафедри теорії і методики музичної освіти та хореографії, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (м. Мелітополь).

Merzheva Larisa Fedorivna - teacher of the theory and methodology of music education and choreography in the cafe, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Melitopol) Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Melitopol)